

РОЛЬ «ВСЕОБУЧА» В СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ (1917–1923 РР.)

О. Півень, М. Горбенко

Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди, Україна

кореспондент-автор – Півень О.: pivon16@ukr.net

doi: 10.32626/2309-8082.2020-16.54-58

У статті аргументовано систему, яка була затверджена декретом ВЦВК РРФСР (22 квітня 1918 року) «Про обов'язкове навчання військовій справі», яка існувала також в Радянській Україні. Розглянуто історико-педагогічні питання розвитку фізичної культури в Україні 1917–1923 роках, якому до останнього часу не приділялось належної уваги. Основними методами дослідження визначено: аналіз законодавчих документів, прийнятих в Україні з 1917–1923 роках з метою розвитку фізичної культури і спорту та покращення професійної підготовки кадрів, які б забезпечили організацію фізкультурно-оздоровчої роботи молоді; історико-хронологічний підхід, який використовувався для систематизації прийнятих державних документів у галузі фізичної культури і спорту, а також методи аналізу і синтезу, що дають можливість простежити взаємозв'язки всіх напрямків фізкультурного руху в цей період. Узагальнено, що в період становлення радянської спортивної системи вплив державної системи фізичного виховання практично не вийшло за межі кола осіб які підлягали до призову в армію. Однак пропаганда в пресі, спортивні свята, залучення до фізкультури молоді сприяло розширенню надалі числа осіб, що беруть участь у фізкультурному русі. Безумовно, і ті, що демобілізувалися приносили в мирне життя елементи фізичної культури, елементарне поняття про спорт, ставали кращими пропагандистами фізкультури в селі і місті.

Ключові слова: Спорт, фізична культура, радянська Україна.

Piven O., Gorbenko M. The role of “universal education” in the formation and development of physical culture in Ukraine (1917–1923 years).

Abstract. The article substantiates the system, which was approved by the decree of the Supreme Soviet of the RSFSR (April 22, 1918) “On compulsory military training”, which also existed in Soviet Ukraine. He was also the organizer of the first Olympic committees on the ground. Historical and pedagogical issues of the development of physical culture in Ukraine 1917–1923, which until recently have not been given due attention, are considered. The main methods of research are: analysis of legislative documents adopted in Ukraine from 1917–1923 with the aim of developing physical culture and sports and improving the professional training of personnel that would ensure the organization of youth fitness; historical and chronological approach, which was used to systematize the adopted state documents in the field of physical culture and sports, as well as methods of analysis and synthesis, which make it possible to trace the interconnections of all directions of physical culture movement during this period. Generally, during the formation of the Soviet sports system, the influence of the state physical education system practically did not go beyond the range of persons who were drafted into the army. However, propaganda in the press, sports holidays, involvement in youth physical education contributed to the further expansion of the number of people involved in the physical culture movement. Undoubtedly, those who were demobilized brought elements of physical culture, an elementary concept of sport into peaceful life, and became the best propagandists of physical culture in the countryside and the city.

Keywords: Sports, physical culture, Soviet Ukraine.

Вступ

На сучасному етапі розвитку національної освіти доволі гостро постає проблема удосконалення змісту і форм фізичного виховання молоді.

Одним із проявів цього стала Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації». Поміж важливих проблем охорони здоров'я населення було визначено зокрема й незадовільний стан здоров'я населення, низький рівень інформованості про засоби збереження здоров'я та формування здорового способу життя, а також недостатня ефективність системи фізичного виховання, яка б сприяла поліпшенню стану здоров'я населення. Сучасні умови розвитку українського суспільства висувають нові вимоги до системи освіти, зокрема й фізичного виховання.

Як відомо, творчий пошук нових шляхів щодо вдосконалення системи фізичного виховання та наукове вирішення теоретичних проблем фізичного виховання загалом неможливі без вивчення та переосмислення історичного досвіду минулого, що

є обов'язковим компонентом будь-якої науки та має принципове значення для усвідомлення характеру її становлення, для успішного і ефективного просування вперед. Важливим для нас є досвід фізкультурно-оздоровчої роботи в Україні в 1917–1923 рр., оскільки в цей час українське суспільство перебувало в умовах трансформаційних змін, пов'язаних зі становленням радянської тоталітарної системи. Відтак дослідження аспектів реалізації фізичного виховання молоді дасть змогу виявити витоки сучасних успіхів і недоліків, досягнень і проблем системи фізичного виховання в Україні, яка успадкувала радянську систему.

Матеріал і методи дослідження

Основними методами дослідження визначено: аналіз законодавчих документів, прийнятих в Україні з 1917–1923 роках з метою розвитку фізичної культури і спорту, які б забезпечили організацію фізкультурно-оздоровчої роботи молоді; історико-хронологічний підхід, який використовувався для систематизації прийнятих державних документів у галузі фізичної

культури і спорту; методи аналізу і синтезу, що дають можливість простежити взаємозв'язки всіх напрямків фізкультурного руху в цей період.

Результати дослідження

З перших днів існування Радянської влади, на Україні приділялась велика увага військовій і фізичній підготовці трудящих, взагалі, і молоді, особливо.

В цей час по всій території України, зокрема в таких містах, як Київ, Одеса, Харків, Катеринослав, створювались бойові дружини. На заняттях яких бійці навчалися мітко стріляти, володіти холодною зброєю рукопашним боєм, кидати гранати. Ця робота особливо посилилась в період громадянської війни. В багатьох містах країни організувалась показова військово-фізична підготовка частин особливого призначення (ЧОН).

Враховуючи значення військової та фізичної підготовки для посилення боєздатності армії: VII екстренний з'їзд РКП(б) в березні 1918 р. в своєму рішенні зобов'язав директивні органи прийняти заходи для «всебічного, систематичного, всезагального навчання дорослого населення військовим знанням і військовим операціям» [2, с. 16].

Для виконання цієї директивної вказівки при Раді Народних Комісарів була створена спеціальна комісія, яка підготувала декрет, який був затверджений Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом 22 квітня 1918 р., «Про обов'язкове навчання військовій справі» (Всеобуч) [4, с. 11].

Декрет встановлював обов'язкове навчання громадян чоловічої статі шкільного, підготовчого (16–18 років) і призивного (від 18 до 40 років) віку. Термін навчання визначався 8 неділь, не менше 12 годин в тиждень, без відриву від виробництва. Програм передбачала в першу чергу навчання стрільби і бойовими діями бійця. Поряд з цим частину часу відводилось польовій гімнастиці, боротьбі, ходьбі на лижах, фехтуванню.

Велику роль в покращенні всієї системи загального військового навчання відіграли з'їзди всеобуча. Перший такий з'їзд відбувся 6 червня 1918 р. На ньому був розроблений «Проект положення про загальне військове навчання», та рекомендації по підготовці юнаків до військової служби в школах і організації військового навчання юнаків від 12 до 16 років, які не навчалися в школах [1, с. 136–138].

В роки громадянської війни керівництво розвитком фізичної культури було покладено на Головне управління загального військового навчання трудящих (Всеобуч) [2, с. 19].

Військове становеще на фронтах громадянської війни вимагало більш інтенсивної підготовки резервів. В жовтні 1918р. було поставлено завдання про

створення трьохмільонної армії для захисту Радянської республіки. Це завдання мало пряме відношення до системи всеобуча, як одного з важливих факторів в підготовці армійських резервів. Це питання стало предметом детального обговорення на другому з'їзді працівників всеобучу в грудні 1918 р. в Москві.

З'їзд розробив нове положення про всеобуч, нову 96-часову програму, конкретизував питання допризовної підготовки, розвитку спорту, дав конкретні вказівки по дальшому вдосконаленню методів підготовки бойових резервів Червоної Армії. Відповідно до цієї програми військовій справі повинні були навчатися всі трудящі без винятку і проходити за місцем порживання на протязі 96 годин, тобто по 2 години в день. Передбачалося, що юнаки у віці до 16 років в школах повинні займатися гімнастикою, «легким» спортом, і ін. В віці від 16 до 18 років проходять допризовну підготовку, яка складалася з навчання військовій справі, військової дисципліни і ін. [3, с. 72].

25 лютого 1919 р. наказом народного комісара по військових справах України і Криму М.І. Подвойського в республіці впроваджується загальне військове навчання трудящих [7, с.141].

Організація всеобучу з перших кроків її організації вказувала на те, що завдання в галузі фізичної культури не могли бути вирішеними одним військовим відомством, що в ній необхідна участь цілого ряду радянських і директивних організацій. Тому вже в 1920 р. при всеобучу створюється Вища Рада Фізичної Культури, а при окружних і губернських управліннях – губернські, які складаються із представників від всеобуча, НКО, НКЗ, РКП(б), РЛКСМ. Завдання цієї Ради стало загальне керівництво фізичним вихованням і розвитком населення, вироблення програм, методів і форм роботи [6, с. 54].

В жовтні 1920 р. на Україні було створено Раду фізичної культури при штабі частин особливого призначення та Центральному Управлінні Всеобучу.

Систематично проводжували «Тижні спорту», «Дні Всеобучу», «Дні Червоної Казарми», спортивні свята і паради були найбільш масовими та ефективними формами агітаційної роботи серед населення республіки. Разом з тим загони всеобучистів брали активну участь у відбудові зруйнованого в роки громадянської війни народного господарства України. Вони боролися з перебоями в роботі транспорту й постачанні, з епідеміями, організували суботники по заготівлі палива і ін. Всеобуч на Україні, зокрема, обслуговував 20 майстерень і ряд сільськогосподарських об'єктів. Завдяки цілеспрямованій роботі органів Всеобуча та молодіжних організацій вже в 1922 р. на Україні нараховувалося понад 200 спортивних клубів та гуртків [6, с. 78].

Пам'ятною подією 1919 р. став день «Всеобуча» 25 травня, він відмічався в період мобілізації народу на боротьбу з інтервентами. В багатьох містах проходили мітинги і паради нових формувань, їх учасники в більшості своїй відправлялися у діючу армію. На протязі перших чотирьох років Радянської влади в системі Всеобуча без відрива від виробництва одержали військову підготовку понад 11 мільонів чоловік [7, с. 143].

На початку квітня в Москві відбувся перший з'їзд по фізичній культурі, спорту і допризовній підготовці. В роботі з'їзду прийняли участь 116 делегатів, працівники всеобуча, Наркомпроса, Наркомздоров'я, спортивних товариств, та науковців. З'їзд обговорив стан роботи по фізичній культурі, і закликав забезпечити кваліфіційне проведення допризовної підготовки, прийняв «Положення про військову допризовну підготовку молоді», «Статут спортивного клубу», а також створення нових інститутів фізичної культури і курсів по підготовці інструкторів фізкультури [5, с. 101]

Проте, поряд з успіхами в роботі всеобуча 1918–1919 р. було немало недоліків; зокрема не вистачало інструкторських кадрів, в багатьох містах військова справа була організована погано, в наслідок чого робота по фізичній культурі і спорту не отримувала того розмаху, які вимагали інтереси країни. Тому 24 вересня 1919 р. Рада робітничої і селянської оборони прийняла постанову про «Покращення і розширення роботи всеобуча». В ній зобов'язувалися органи всеобуча якомога ширше розгорнути військове навчання, покращити його якість, включити фізкультуру і спорт як важливу частину в загальну систему військового виховання трудящих [1, с. 150–152].

На початку 20-х років бракувало фахівців, не було спортивної бази, але ентузіазм молоді долав перешкоди. Ще в травні 1918 р. в Києві було створено нове спортивне товариство «Святозар». На Чернігівщині – перший спортивний клуб «Спартак», який згодом в УРСР переріс у загальноукраїнську організацію. У всіх губерніях, багатьох повітах і волостях УРСР сформувалися відділи всеобучу. Разом з організацією військової підготовки населення вони реорганізовували колишні фізкультурні клуби та бази, створювали нові. В багатьох місцях шляхом організації суботників і трудової повинності стали створюватись спортивні площадки і обладнуватись гімнастичні зали. Організовувалися різні ударні і відмінно-показові загони допризовників, що роз'їзжали по селах і містечках для лаштування різних спорт-виступів і доповідей по фізкультурі. Організовувалися спортивно-гімнастичні свята, проводилися змагання на першість повітів, міст, губерній, округів і ін., які звичайно присвячувалися різним революційним святам. У травні 1920 р. в Харкові

відбувся спортивний парад і проведено змагання, які мали показовий характер [1, с. 162].

Всеобуч був і організатором перших олімпійських комітетів на місцях. Положення про Всеукраїнський олімпійський комітет (ВУОК) в Україні затвердив уповноважений реввійськради М. В. Фрунзе. ВУОК на чолі з харківським спортивним діячем В.Вацеком розгорнув роботу в 1921 р. та проіснував до 1923-го, коли був ліквідований унаслідок реформування фізкультурного руху. В цей період проходить пошук шляхів для керівництва розвитком спортивного руху. Виникають тимчасові бюро спілок Червоних організацій фізичної культури. Перше засідання такого бюро спільно з представниками всіх спортивних товариств і спортивних осередків м. Харкова наприклад відбулося 17 листопада 1922 р. На цьому засіданні були обговорені питання про склад Червоних організацій фізичної культури, про плани і перспективи зимнього спорту, про влаштування спортивно-показових вечорів. 25 грудня 1922 р. відбувся з'їзд помічників по політчастині Губвсєобучів України і Криму. На повістці дня стояли питання: про фізичний розвиток робітничої молоді, пролетаризація спорту, приватні клуби, питання про фізкультуру в школах (фабричних, заводських, робфаках і ін.).

В серпні 1922 р. Рада Народних Комісарів на клопотання Центрального Управління всеобуча розглянула питання матеріального забезпечення фізкультури і спорту, було вирішено виділяти щорічно витрати на проведення Всеукраїнських олімпіад, губвиконкоми зобов'язувалися утримувати спортклуби і площадки за рахунок місцевих коштів, взяти шефство над органами всеобуча, утримання яхт-клубів покладалось на суднобудівні заводи.

Працюючі у всеобучі кадри викладачів, інструкторів і лікарів, які займалися фізичним вихованням, були малочисленні. Для подальшої роботи по загальному військово-му навчанню трудящих і по розвитку фізичної культури і спорту необхідно було терміново почати підготовку викладачів і інструкторів. З цією метою в Петербурзі, за наказом Народного комісаріату по військово-морським справам від 28 серпня 1918 р. була відкрита Головна військова гімнастично-фехтувальна школа. В квітні 1919 р. Револуційна Військова Рада Республіки затвердила положення про вищі курси Всеобуча, про московські курси інструкторів спорту і допризовної підготовки, про окружні курси інструкторів спорту.

В вересні 1919 р. була затверджена сітка курсів для ряду міст, які згодом відкриваються в Ярославлі, Харкові, Сибірську і ін. З цього часу починається систематична підготовка кадрів для допризовної підготовки і спорту.

Відкриті в округах курси (реорганізовані в травні 1921 р. в окружні школи) потребували в кваліфікованих викладачах, і перед всеобучем виникла невідкладне завдання в підготовці таких кадрів [5, с. 102]. До кінця 1920 р. дев'ять таких курсів закінчили 4385 чол. Найбільш великі випуски дали Ленінградські, Харківські, Ярославські, Московські курси.

По ініціативі лікарів і педагогів Головної військової школи був організований научний контроль над фізичним розвитком тих хто займається спортом. Потрібно було науково обґрунтувати заходи, які здійснює Всеобуч для розвитку фізичної культури і спорту.

В 1920 р. під керівництвом М. І. Подвойського було проведено ряд конференцій із метою об'єднання наукових сил і створення наукового центра фізичного виховання. В Харкові в 1921 р. за наказом командуючого військовими силами України і уповноваженого РВР республіки М. Ф. Фрунзе у Всеукраїнській академії наук було засновано Науково-дослідний інститут фізичної культури під керівництвом професора В. Я. Підгаєцького [1, с. 145].

В жовтні 1922 р. в Києві відбувся конгрес членів Всеукраїнської академії наук. До цього конгресу Педагогічною комісією і інститутом фізичної культури при цій Академії була організована виставка, присвячена фізичній культурі і спорту. Метою виставки було: висвітлити сучасне становище фізичного виховання і спорту, сприяння розповсюдженню в широких масах населення правильних поглядів на фізичне виховання, спорт і фізичну культуру.

Розвитку фізичної культури і спорту в країні сприяла діяльність начальника Головного управління всеобучу М. І. Подвойського, він пропонує утворити спеціальний орган, який би взяв на себе керівництво цією важливою справою. Ця пропозиція була підтримана, і в 1920 р. при Головному управлінні Всеобуча створюється Вища Рада фізичної культури. Ради фізкультури організуються і на місцях при окружних управліннях всеобуча.

Органи всеобучу об'єднали всі спортивні товариства і клуби, перетворили їх в масові фізкультурні організації, утворили широку сітку військово-спортивних товариств і клубів. В 1920 р. в радянській країні нараховувалося понад 1500 спортивних клубів, в яких займалося більше 140 тисяч чол.

Надаючи великого значення фізичному вихованню трудящих, органи всеобучу приймали заходи до приведення в культурний вигляд всіх міських і сільських спортивних площадок. Начальником Головного управління всеобуча 31 жовтня 1920 р. був виданий наказ, який зобов'язував повсюдно організовувати спортивні бази. Виконуючи цю вказівку була побудована велика кількість стадіонів, тирів і других спортивних площадок, на яких почали займатися тисячі трудящих.

Вже до весни 1921 р. було збудовано понад 2000 таких майданчиків [1, с. 160].

На III з'їзді комсомолу 1920 р. було ухвалено рішення про мету і завдання фізкультури і спорту. В ньому вказувалося, що фізичне виховання є одним з необхідних елементів загальної системи виховання молоді і має безпосередню практичну мету – підготовку молоді до трудової діяльності та збройного захисту Батьківщини. Ця ідея згодом була сформульована у Всесоюзному комплексі «Готовий до праці і оборони СРСР». У партійних документах, зокрема, наголошувалося на тому, що слід використовувати інтерес юнацтва до занять фізкультурою і спортом у найширшому розумінні цього слова з метою залучення молоді до громадсько-політичного життя. Фізкультурна робота вже в той період посідає значне місце в діяльності профспілок та комсомолу.

Дискусія

У результаті революційних перетворень фізична культура втрачає свій класовий характер, стає доступною для усіх верств населення. В той час система Всеобучу (22.04.1918 р.) передбачає ознайомлення з основами військової справи школярів до 16 років, допризовну підготовку громадян від 16 до 18 років і навчання чоловіків призовного віку (з 18 до 40 років) без відриву від виробництва. Система Всеобучу в такому вигляді була скасована в 1923 р.

Регламентацию процесу фізичного виховання бере на себе держава. В Україні формується радянська модель управління фізичною культурою, характерними рисами якої стали централізація управління, єдність державних та громадських форм фізичного виховання.

Завдяки проведеним реформам, пропагандистській роботі, спортивним заходам тощо в суспільстві збільшується попит на заняття спортом, формується нове ставлення до фізичної культури, наслідком чого стало значне збільшення кількості спортсменів-фізкультурників, підвищення рівня їхньої спортивної майстерності.

Фізичне виховання набуває ідеологічних ознак, є політично вмотивованим засобом комуністичного виховання та загальної культури народу.

У цей період закладаються ідейно-теоретичні основи фізичної культури та спорту. Покращується матеріально-технічне забезпечення фізкультурного руху, створюються спеціалізовані навчальні заклади з підготовки фахівців в області фізичного виховання та спорту.

У 20-х роках почала формуватись певна система республіканських та всесоюзних змагань, фізкультурно-спортивних заходів, наймасовішими з яких були спартакіади, масові пробіги, тижні спорту, дні Всеобучу тощо.

Висновки

Отже, в умовах формування радянської системи освіти, пошуків змісту, форм і методів фізкультурно-оздоровчої діяльності у 1920–1923-х рр. відбувається зміна підходів до реалізації системи фізичного виховання молоді. На цей процес впливала й позиція компартії, яка вбачала в фізичній культурі елемент передусім ідеологічного впливу на людей, контролю та керування ними. Це не сприяло розвитку фізичного виховання молоді, воно відбувалося лише епізодично. Тільки у зв'язку зі зміною парадигми фізичної культури (її мілітаризації) фізичне виховання перетворюється в основи науково обґрунтованої системи фізичного

виховання трудящих. Органами державної влади поєднувалися обов'язкові, добровільні, самодіяльні форми, вона відзначалася масштабністю і розмахом.

Негативно впливало на рівень спортдосягнень ізоляція з боку міжнародних спорторганізацій. Ці контакти проходять по лінії міжнародного робочого руху.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо вивчення змісту фізкультурного руху в наступні історичні періоди розвитку України.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Джерела та література

1. Вербицький В.А., Бондаренко І. Г. Історія фізичної культури та спорту в Україні. навч. посіб. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 340 с.
Verbytskiy V.A., Bondarenko I.G. (2014) "History of Physical Training and Sport in Ukraine", Textbook, Mykolaiv, Petro Mohyla Chornomorsk State University, 340 p. [in Ukraine].
2. Кулик В.В. Від всеобучу до світових рекордів. Київ, 1971.183с.
Kulyk V.V. (1971) "From Overall Military Education to World Records", Kyiv, 183. [in Ukraine].
3. Лук'янченко М.І. Становлення теорії та практики фізичного виховання в радянській Україні через призму реформаторської педагогіки (1920-1930 рр.) *Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* – 2010. " № 12. С. 72–75.
Lukianchenko M.I. (2010) "Establishment of Theory and Practice of Physical Training in Soviet Ukraine through the Prism of Reform Pedagogy (1920-1930 years)", *Pedagogy, Psychology and Medical and Biological Problems of Physical Training and Sport*, № 12, p. 72–75. [in Ukraine].
4. Основные постановления, приказы и инструкции по вопросам советской физической культуры и спорта 1917–1957. Москва, 1959. С.10–25.
"The Main Decrees, Orders and Instructions on the Issues of Soviet Physical Culture and Sport 1917–1957" (1959), Moscow, p. 10–25. [in Russian].
5. Півень О. П., Гордієнко О. І. Історико-педагогічні особливості розвитку спортивно-масової роботи у вузах України в 1920–1930 рр. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* 2019. № 15, Випуск 11 К (119) 19. С.100-103.
Piven O.P., Hordienko O.I. (2019) "Historical and Pedagogical Characteristics of the Advancement of Sport and Mass Activities in Higher Educational Establishments in Ukraine in 1920-1930 years", *Scientific Journal of Drahomanov National Pedagogic University*, № 15, 11 K (119) 19, p. 100–103. [in Ukraine].
6. Солопчук М.С. Олімпійська освіта. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – 176 с.
Solopchuk M.S. (2013) "Olympic Education. Kamianets-Podilskiy", Ivan Ohiienko Kamianets-Podilskiy National University, 176 p. [in Ukraine].
7. Тимошенко Ю. О. Мілітарна парадигма фізичної культури в підрадянській Україні (1920–1930 рр.). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2012. № 21 (256). С. 140–148.
Tymoshenko Yu.O. (2012) "Military Paradigm of Physical Culture in Soviet Ukraine (1920–1930 years)", *Gazette of Taras Shevchenko Lviv National University*, № 21 (256), p. 140–148. [in Ukraine].

Надійшла до друку 17.02.2020